

Hoogbouw in centrum mist raffinement

ONDANKS DAADKRACHT VAN GEMEENTE ONTBREEKT Vernieuwende ARCHITECTUUR

PAUL GROENENDIJK

Binnen de geschiedenis van de moderne architectuur in Nederland neemt Rotterdam een prominente plaats in. Voor velen is Rotterdam synoniem met moderne architectuur. In het verleden was dit moderne imago vooral negatief; de stad was nieuw, kaal en zakelijk, en dus ongezellig en a-cultureel. De laatste tijd echter wordt dit moderne imago juist positief uitgelegd en wordt de dynamiek en vernieuwingskracht van architectuur en stedenbouw geprezen en breed uitgemeten. Van de trendy Avenue en het luchtige KLM-magazine Holland Herald tot het deftige Cultureel Supplement van het NRC/Handelsblad en de kleurenbijlage van Vrij Nederland, van een NCRV-jeugdserie en een reeks thrillers voor de VARA tot cultfilms als Abel of Loos, de Rotterdamse architectuur is nadrukkelijk aanwezig. Heeft Rotterdam wel zoveel meer moderne architectuur dan andere steden, en is de kwaliteit van al die recente gebouwen wel zo hoog? En is dit toeval of is er sprake van daadwerkelijk beleid?

Rotterdam heeft vergeleken met andere Nederlandse steden zeker veel belangrijke monumenten van het Nieuwe Bouwen,

maar ook Amsterdam, Hilversum en Heerlen zijn goed voorzien. Dat het Nieuwe Bouwen in Rotterdam zo snel voet aan de grond kreeg is niet verwonderlijk. Door de late ontwikkeling tot belangrijke havenstad had Rotterdam een betrekkelijk kleine stadskern en nauwelijks historisch stedschoon, zodat men niet al te omzichtig behoefde om te gaan met nieuwbouw. De ook wel Nieuwe Zakelijkheid genoemde Nederlandse variant van het modernisme sloot natuurlijkerwijze aan bij de zakelijke utiliteitsbouw van de havengebieden, zoals pakhuizen, loodsen, silo's en vemen. Deze ingenieurskunst, waarbij al vroeg gebruik werd gemaakt van materialen als gietijzer, beton en staal en onversierdheid eerder een economische dan een esthetische keuze was, kreeg in de jaren twintig opvolging in de vorm van de Van Nellefabriek en het HAKA-gebouw.

PROGRESSIEF

Ook in opdrachten voor privé-woningen gaven sommige industriëlen blijk van een progressieve smaak, zoals de woning van Van Nelle-directeur Van der Leeuw. In de woningbouw voerde de sociaal-democratische gemeente een vooruitstrevend be-

leid; Brinkman, Van der Vlugt, Van Tijen en Van den Broek realiseerden diverse goede en functionele woningbouwcomplexen voor arbeiders. Oud kon in dienst van de gemeente een serie woningbouwprojecten realiseren, waarin steeds meer idealen van De Stijl en van het functionalisme werden verwezenlijkt.

De Amsterdamse architecten, verenigd in De 8, keken vaak met lede ogen naar de opdrachten van de leden van de Rotterdamse zustervereniging Opbouw. Door de overheersing van de baksteenbouw van de Amsterdamse School bij gemeente en welstand kon bijvoorbeeld Duikers Openluchtschool slechts op een binnenterrein - en dus uit het zicht vanaf de straat - gebouwd worden.

Toch is het niet alleen maar Nieuwe Zakelijkheid in het Rotterdam van de jaren twintig en dertig. Tuindorp Vreewijk van Granpré Molière, de grondlegger van de conservatieve Delftse School, is een belangrijk statement van de traditionele architectuur en stedenbouw van voor de oorlog. Museum Boymans-Van Beuningen, ontworpen door stadsarchitect Van der Steur, organiseerde in 1941 de tentoonstelling Nederland Bouwt in Baksteen, het tegenovergesteld van de traditionele architectuur.

(links) Woningbouw in de Kiefhoek van J.J.P. Oud. Gebouwd in de jaren 1925-1929 en bestemd voor grote, arme gezinnen. Hier werd voor het eerst door Oud de standaardisatie in de woningbouw tot in de stedenbouwkundige consequenties uitgewerkt. (rechts) Het winkelcentrum aan de Lijnbaan heeft lange tijd gegolden als één van de meest geslaagde projecten uit de wederopbouw

Het dramatische bombardement van Rotterdam en de verwoesting van het centrum in 1940 was een geweldige slag voor stad en bevolking, maar betekende voor de Rotterdamse architecten en stedenbouwers een geweldige uitdaging en unieke kans. Anders dan in steden als Middelburg of Warschau koos men niet voor reconstructie van de oude stad, maar werd een compleet nieuw centrum met een nieuw, ruim en rationeel stratenplan ontwikkeld. Vooral de eerste jaren was de inbreng van traditionele architecten nog groot, maar met de bouw van de Lijnbaan kregen moderne architecten als Van den Broek & Bakema, Maaskant, Bakker en Groosman de overhand. Ook in uitbreidingswijken als Kleinpolder, Zuidwijk, Pendrecht en de Alexanderpolder zijn de stedenbouwkundige opvattingen van de CIAM en de lichte en luchtprincipes van de moderne architectuur te zien. De wederopbouw van Rotterdam met frisse, zakelijke architectuur in ordelijke verkavelingen is bijna symbolisch voor de wederopbouw van geheel Nederland in de jaren vijftig en zestig.

VROLIJKHEID

Pas aan het eind van de jaren zestig kwamen de eerste twijfels over het succes van de wederopbouw van stad (en maatschappij). De vernieuwing van het centrum duurde veel langer dan verwacht, voor gezelligheid of cultuur was nog steeds geen plaats en de verpaupering van de negentiende-eeuwse wijken rond het centrum werd een nijpend probleem. Voor het eerst is er in deze tijd sprake van het bewust inzetten van architectuur en stedenbouw voor het opkrikken van het imago van de stad. Er verzezen vrolijke paviljoens en overkappingen in het centrum, er werd veel beeldende kunst (vooral muurschilderingen) aangebracht in oude wijken en de Coolingsingel werd opgevuld met ludieke bloemperken, gazons en niveauverschillen. Onder aanvoering van burgemeester Van der Louw en wethouder Mentink werden architecten als Verhoeven en Blom geïmporteerd om met

speelse kleinschalige architectuur het wonen en de menselijkheid terug te brengen in de binnenstad. Onder de energieke leiding van wethouder Van der Ploeg werd een aanvang gemaakt met de gigantische stadsvernieuwingsoperatie, waarbij in hoog tempo de gehele vooroorlogse woningvoorraad vervangen of vernieuwd zou worden.

AANDACHT VERLEGGEN

De laatste jaren volgen de ideeën voor de vernieuwing van Rotterdam zich in snel tempo op. Ondanks een bestuurlijke continuïteit van decennia en een absolute meerderheid van de PvdA van bijna twintig jaar vertoont het beleid merkwaardige sprongen. Wordt hoogbouw eerst verketterd in termen als *erecties van het grootkapitaal*, nu belichaamt hoogbouw voor dezelfde mensen het ideaal van de compacte stad. De aandacht wordt door gemeentebestuurders, architecten en stedenbouwkundigen voortdurend verlegd. Kon men in de jaren zeventig als politicus nog scoren met lage huren en een grote produktie in de stadsvernieuwing, bij het nieuwe realisme moeten het vestigingsfactoren en vierkante meters hoogwaardige kantoorfuncties zijn. Cultuur is in, dus moet je als stad culturele voorzieningen binnenhalen. Moeten de gebouwen (musea, schouwburg) meestal al op een koopje gerealiseerd worden, als ze er eenmaal staan is er nauwelijks nog een budget voor activiteiten.

Commercieel en marketingtechnisch is het nieuwe Rotterdam gezien de aandacht in de media een groot succes, maar in de praktijk zijn er vele vraagtekens bij te zetten. En van een beleid dat architectuur stimuleert is zeker geen sprake. De gepaste trots waarmee de Rotterdammer de hoogbouw langs de Maasboulevard, de bouwplaatsen op het Weena en de bouwput van de Spoor tunnel bekijkt heeft nauwelijks betrekking op de kwaliteit van de architectuur. Het is de aanpak en de snelheid en de voortdurende verbazing over weer een nieuw gebouw die zo gunstig

afsteekt bij het gebrek aan daadkracht in Amsterdam of Den Haag en bij al die ambitieuze plannen van provinciesteden als Amersfoort, Tilburg, Heerlen en Maas-tricht.

Bij het bouwen kiezen zowel de overheid als de particuliere opdrachtgever voor zekerheid en degelijkheid. Rem Koolhaas koos na een verblijf in New York en Londen bewust voor Rotterdam als vestigingsplaats voor zijn Office for Metropolitan Architecture. Verder dan de bouw van een busstation kwam deze internationaal geprezen architect in Rotterdam nog niet. Op door Koolhaas ontwikkelde locaties mag de vertrouwde Quist degelijke kantoorgebouwen zetten, die pijnlijk duidelijk maken dat de gestage stroom opdrachten zijn verrijnde, esthetische architectuur geen goed heeft gedaan. Kunnen architecten als Quist, Hoogstad, Tuns & Horsting en Van Erk nog gezien worden in de nuchtere, zakelijke Rotterdamse bouwtraditie, op de nouveau-riche-architectuur van Cees Dam, Henk Klunder of Abe Bonnema zit niemand te wachten. Klunder en Bonnema, in de jaren zeventig groot geworden met kleinschalige woningbouw, zijn nu de belangrijkste vormgevers van het nieuwe Rotterdam. Hun gebouwen zijn alleen markant door hun situering en omvang, maar zijn verder uitdrukingsloos en missen elk raffinement.

MISSTAPPEN

Het is niet alleen de projectontwikkelaars-architectuur die in Rotterdam faalt. Een nog grotere misstap is het koketteren met de bizarre bedenkzels van Piet Blom. De kubuswoningen, die een natuurlijke dood leken te sterven in de vervallen provincie-stad Helmond, werden in Rotterdam als nieuw wereldwonder gepresenteerd. Het betrekkelijke succes van de door Blom op mediterrane wijze ingerichte Oude Haven overschaduwde het débacle van de Blaakoverbouw en de ronduit stuitende vormgeving van het Potlood en de nabijgelegen woningbouw. Blom tekende nog plannen voor de Mariniersweg, een verzameling

(links) Rotterdamse reactie op de grootschalige stedenbouw en architectuur van na de oorlog, van architect Jan Verhoeven. Door Rotterdammer Jules Deelder ooit omschreven als 'neoknusse volkshuisvesting die zich als een snel om zich heen grijpend eczeem over het stadsgezicht uitbreidt eigentijdse varianten van het Volendammer klompenhok in Noord-Dietsche baksteenbouw die zo'n van de pot gerukte kneuterigheid belichamen, dat de verantwoordelijke architect in elk ander land onmiddellijk de doodstraf zou hebben gehad in plaats van interviews in progressieve weekbladen.' (J.A. Deelder: Gemengde gevoelens. (rechts) De kubuswoningen van Piet Blom, die een natuurlijke dood leken te sterven in de provincie stad Helmond, werden in Rotterdam als een nieuw wereldwonder gepresenteerd. Foto's: Martijn Gallenkamp

op Egyptische moskeeën gelijkende bouwsels, en een tweede potlood, dit keer om als poort de Nieuwe Binnenweg -Rotterdam langste winkelstraat- een potsierlijke beëindiging te geven. In plaats van hoon of medelijden krijgen deze plannen serieuze aandacht; ze zijn zo onwaarschijnlijk dat ze waarschijnlijk wel door zullen gaan.

Een ander lachertje was te zien bij de plannen voor het zieltogende Schouwburgplein. Een fraaie wintertuin van bureau Cepezed werd om onduidelijke redenen terzijde geschoven, waarna een Amerikaanse ontwikkelaar werd benaderd, die met een met klompen en windmolens gedecoreerde schuur op de prop-pen kwam...

Er wordt nog wel degelijk goede architectuur in Rotterdam gebouwd. Geheel ongemerkt voor het grote publiek kunnen talentvolle jonge architecten als DKV, Van Dongen, Van Herk en De Klein en Mecanoo binnen de beperkte financiële kaders en dwingende randvoorwaarden van de stadsvernieuwing prachtige projecten realiseren. Vergeleken met het protserige luxe-woningencomplex Het Bastion aan de Maasboulevard stuk voor stuk toonbeelden van architectonische verfijning en raffinement. Maar stadsvernieuwing is geen hot item meer en zal dus niet gauw de omslag van de Avenue halen.

MONUMENTEN

Met veel misbaar werd indertijd het Architectuurinstituut aan Rotterdam toegewezen. Eén van de aardige kanten van Rotterdam is, dat het zeker voor de twintigste-eeuwse architectuur een gevarieerd openluchtmuseum is met een aantal belangrijke jonge monumenten. Een excursie langs Rotterdams monumenten is echter geen pretje. De omgang met de historische bebouwing en met deze jonge monumenten in het bijzonder is af en toe ronduit stuitend. Het Witte Dorp is afgebroken, Spangen witgeverfd en evenals de Kiefhoek zijn de minimale woningen samengetrokken en aangepast voor grote gezinnen. Terwijl alom de vraag naar goedkope, kleine woningen stijgt (zowel voor jongeren, bejaarden als voor één-ouder-gezinnen) en grote woningen op-

gedeeld worden in wooneenheden, gaat men hier kleine, compacte woningen juist tot gezinswoningen uitbreiden. Tegenover sloop en vermindering staat de herbouw van Café De Unie en ook voor Ouds' Directieket zijn plannen. Een aantal volstrekt onbelangrijke pakhuizen naast het Witte Huis wordt steen voor steen afgebroken en opgeslagen om over enkele jaren herbouwd te worden. Gebrek aan geld is het dus niet, maar de historie wordt op deze manier wel behoorlijk geweld aangedaan.

Ook de omgang met gewone architectuur zonder monumentale waarde is warrig en inconsequent. In oude wijken worden morsige negentiende-eeuwse woningblokken gerenoveerd, maar een fraai blok goede woningen van Van den Broek & Bakema uit 1943 moet per sé gesloopt worden en ook een stel karakteristieke pakhuizen uit 1948 aan de Wijnhaven werd gesloopt. De architectuur uit de jaren vijftig is geheel vogelvrij; elke subtiel gedetailleerde glasgevel wordt met overheids-subsidie vervangen door spiegelglas in lompe kunststofprofielen.

De stadsvernieuwing trekt een spoor van nieuwbouw en renovaties door de oude wijken. Geen straatwand is meer authentiek; de fraaie egale sfeer van baksteen, speklagen en witte natuurstenen ornamenten is verdwenen. Overal zijn stukjes nieuwbouw of door renovatie gepleisterde of beplate gevels te zien, de karakteristieke topgevels van de revolutiebouw worden afgeplat met hoekige opbouwsels en kunststofkozijnen en stalen balkonnetjes detoneren met de oude gevels. Het zijn niet zozeer de individuele keuzes die verbazen, maar het is het totale gebrek aan beleid bij het behoud of de sloop van de bestaande bebouwing. Er is geen sprake van rücksichtslos slopen, wat in de dynamiek van de grootstad te verdedigen is, noch is er enige consequentie bij het zogenaamde behoud, wat soms niet meer is dan het laten staan van de gevel.

OPENBARE RUIMTE

Spiegelglas, betonelementen, natuursteenbeplating, dat zijn de materialen van het nieuwe Rotterdam. Eén geslaagde glazen hoogbouw, de groene WTC-toren

op de Beurs, heeft een beerput aan spiegelglas en torens opengelegd. Het Brainpark, het Weena, de Maasboulevard en de toekomstige Kop van Zuid, dat zijn de locaties van het nieuwe Rotterdam. Zakelijke gebouwen waar je overdag alleen met een magneetpasje inkunt en die 's avonds niet eens een uitblaasrooster of beschut hoekje voor een junk te bieden hebben. In een stad als New York wordt hoogbouw toegestaan, als er op straatniveau al dan niet overdekte openbare ruimte wordt gecreëerd. De hoogbouw op het Weena heeft de voetganger weinig meer te bieden dan verraderlijke rukwinden, beveiligingsbeambten en uitritten van parkeer-garages.

Het is de merkwaardige drang tot bouwen, die pathologische vernieuwingsdrang die zo inspirerend is en Rotterdam zo interessant maakt: al dat gewroet in de grond, al die opgebroken straten, al die rommelige bouwplaatsen, al die nieuw gelanceerde plannen als de vorige nog niet half af zijn. Het is alleen zo jammer dat zo gauw de bouwkransen verdwenen zijn er zo weinig spectaculairs overblijft. Toegegeven, de bouwactiviteiten zijn verre te prefereren boven de Haagse impasse, waar internationale coryfeeën af en aan lopen om hun tekeningen te presenteren, of boven het Amsterdamse gekonkel, waar men altijd weer kans ziet na jarenlang discussiëren het slechtst denkbare compromis daadwerkelijk uit te voeren. Maar ik zie nog geen historische monumenten als de Van Nellefabriek, het Feyenoordstadion, de Lijnbaan of het Groothandelsgebouw verrijzen als de opdrachtgevers en de gemeente niet wat meer lef tonen. Of dezelfde lef die ze bij het bouwen wel tonen, ook bij de architectuur laten zien. Zodat Rotterdam niet alleen de hoogste en meest efficiënte gebouwen van Nederland krijgt, maar ook de mooiste!

Ir. Paul Groenendijk is publicist op het terrein van de architectuur

(links) Spiegelglas en betonelementen: de materialen van het nieuwe Rotterdam. Foto: Max Popma. (rechts) Er wordt nog wel degelijk goede architectuur in Rotterdam gebouwd.

